

menslike produksieprosesse van landbou tot industriële produksie geherkalibreer word om afvalprodukte terug te ploeg in die biologiese siklus. Hierin vind Olivier ‘n grondige verweer teen nihilisme insoverre dit die inherente waarde van die lewe, van die natuur, en van die onderlinge menslike verbondenheid met ander lewensprosesse onder ons aandag bring. Maar wat sal die mens sover bring om uiteindelik hierdie realiteit in die gesig te staar en tot aksie oor te gaan? Volgens Olivier sal ons slegs wakker skrik as die effekte van die mensdom se erodering van die lewende grond onder ons voete toenemend meer tasbaar word en selfs die wêreld se welgesteldes nie meer daartoe in staat is om gemaklik te lewe nie (p. 137). Die vraag is natuurlik of dit nie reeds te laat is om die koers van verstandelose vernietiging van nie alleen die natuurlike omgewing nie, maar ook die menslike *Lebenswelt* deurdrenk met waardes wat die mensdom deur die eeue heen onderhou het, tot ommekeer te bring nie. Hierdie boek is onontbeerlike leesstof wat ‘n indringende pleidooi lewer om tog nog ‘n poging te onderneem om sodanige ommekeer teweeg te bring – dit ten spyte van die feit dat ons reeds in apokaliptiese tye bevind gekenmerk deur ‘n kollektiewe ideologie wat die uitdruklike wil tot onwetendheid in die hand werk.

Wat die leser in hierdie volume vind is ‘n meedoënlose kritiese refleksie en deurtastende analise deurspek met prikkelende insigte in die lewensingesteldheid tipierend van die 21ste eeu met betrekking tot die dringende vraagstukke van sosiale, millieue- en tegnologiese beleid. Die volume spreek die behoefte van individue, gekonfronteer met ‘n onverbiddelelike, disorienterende mediastortvloed, vir ‘n redelike en praktiese filosofiese voetstuk, aan.

Benda HOFMEYR

TRADITIE VAN DE MENSELIJKHEID

Peter Abspoel, *Stiefkind van de rede. Essays over de voorwaarden van menselijkheid*, Damon, Eindhoven, 2021, 496 p., ISBN 9789463402989, € 29,90

Dit letterlijk en figuurlijk indrukwekkende boek bevat meer dan alleen maar essays, het biedt ons ten minste drie boeken, voorzien van talrijke uitvoerige eindnoten die soms de allure van appendices hebben. Een eerste boek, ‘Zingeving en traditie’, na een inleidend essay van ruim honderd bladzijden, herneemt voor een groot deel Abspoels eerder verschenen *Zingeving in het Westen: Traditie, strijdersethos en christendom* (2016) dat hier al gerecenseerd werd (UvM 30–3, 2017, 243-246). Een tweede boek is een polemische discussie met de

hermeneutiek van Hans-Georg Gadamer en een derde boek is een apologetische tekst die de christelijke traditie tracht te verhelderen.

Abspoel heeft het grote voordeel dat hij geen eenzijdige of eentonige academische ‘knappe kop’ is die, bij wijze van spreken, nooit stappen buiten de universiteitsmuren heeft gezet. Die ‘knappe koppen’ zijn voor hem ‘beoefenaren van de pedante filosofie’ die alles in concepten trachten te formuleren. ‘Ze doen alsof ze het schip van de werkelijkheid, waarin ze net als iedereen blijven varen, voor zich in een droogdok hebben staan in de vorm van bestaande filosofische theorieën; en ze denken gaten in de romp te kunnen dichten met door henzelf vervaardigde planken, vertrouwend op niets anders dan hun eigen kennis en kritische vaardigheid. Vervolgens zijn ze vaak geneigd het leven en denken van mensen uit voorbije periodes te definiëren aan de hand van de gesteldheden die het denkbeeldige schip eerder bezat – dat wil zeggen, ergens tijdens de reeks van interventies waarvan die van henzelf de laatste was’ (26). Abspoel heeft het grote voordeel dat hij ook heeft genoten van een cultuurantropologische en etnografische vorming en bovendien veldwerk heeft verricht in Afrika (Mali en Kameroen) waar hij kennis heeft gemaakt met tradities die niet uitsluitend eenzijdig linguïstisch-rationalistisch bepaald of gevormd zijn. Zijn filosoferen staat dus ver van het despotisme van die disciplines die het menselijk gedrag via allerlei reductionismen willen verklaren. Daartoe rekent hij ook het darwinisme met zijn biologisme dat de ‘ware mens’ als onmenselijk, als een dier voorstelt. Abspoels ruimere visie laat hem toe de realiteit van zingeving en traditie genuanceerder te beschrijven, nauwer aansluitend met de ervaringen in onze leefwereld. Deze visie helpt ons bovendien in te zien dat we het werk van de initiatie dienen te aanvaarden; die maakt ons immers vertrouwd met de mysterieuze werkelijkheid die ons ertoe uitnodigt dieper door te dringen tot een relativerende dimensie van de zelfverwerkelijking zonder het besef van traditie op te geven. Hiermee ontsnappen we hopelijk aan de illusie van de tirannieke zelfbeschikking – dus wars van het vernietigende strijdersethos. In onze westerse cultuur leeft er inderdaad een zelfvernietigende tendens die, parallel met een anti-christiannisme, vasthoudt aan de gedachte dat iedereen naar eigen inzicht vorm moet kunnen geven aan het eigen leven – de programmering van de levensloop en de ideologie van de maakbare mens – terwijl men intussen bijvoorbeeld niet inziet dat ‘armen en machtelozen voor die vrijheid van anderen betalen’ (117). Abspoel herhaalt hierbij wat hij reeds elders schreef: de wereld wordt pas ‘toewijdingswaardig’ als er een geïnspireerde toewijding werkzaam is die haaks staat op het gewelddadige gebruik van de ander, zowel in het bedrijfsleven als in het politieke leven. Dit laatste zien we helaas in de bejubeling van diegenen die menen als dirigenten van het leven te kunnen optreden en er niet voor terugschrikken daarbij anderen uit te schakelen. Abspoel had eveneens aan de competitiesport kunnen denken: de tennis- en voetbalkampioen die zijn tegenstrever te grazen neemt, ermee bluft en bewondering oogst bij een gefascineerd publiek.

De aanvaarding van de traditie impliceert haar interpretatie en verwerking in het alledaagse leven. Deze interpretatie kan nu zowel een sterke als een zwakke intellectuele dimensie vertonen. Abspoel verzet zich heel nadrukkelijk tegen een streng filosofische hermeneutiek die eenzijdig filologisch uitlegt wat is en wat geschiedt, een hermeneutiek die betekenissen systematisch als teksten opvat en zelfs in teksten verstikt. Deze hermeneutiek zou een erfenis zijn van het idealisme (178-179). Er is ongetwijfeld een hermeneutiek die zo'n weg opgaat, maar er is ook een hermeneutiek die als kind van de joodse Bijbelexegese eindeloos teksten blijft ondervragen en tastend naar betekenissen zoekt. Zodra zo'n exegese doctrinair wordt, versteent ze inderdaad de levende betekenissen. Dit hoeft niet altijd zo. Abspoel wil daarom de ervaring laten meespelen en tegelijk aanvaarden dat het concrete leven zich steeds ontworstelt aan de greep van het reductionisme. Er is wel degelijk een open hermeneutiek die het ineffable onderkent, zoals we die in de hermeneutiek van de kunst, de betekenis van specifieke muziekstukken, van 'les sous-entendus', van de gebaren, gebruiken, gewoonten, rituelen en zeden aantreffen, waarop een niet-doctrinaire cultuurantropologie ons attent wil maken. Abspoel heeft gelijk hierop te wijzen, maar hij dramt dan toch even door als hij het eindeloos lang en heel academisch over 'de hel van de hermeneutiek' heeft (282-330). Hans-Georg Gadamer en de elitaire *Bildungskultur* zijn hier zijn mikpunt. Is wel elke *Bildungskultur* zo arrogant? Heeft niemand in Duitsland hieruit onbevangen voordeel kunnen putten? Is er niet meer dan die ideologie?

Abspoel heeft een weliswaar breedvoerig, maar uiteindelijk rijk boek geschreven waarvan de grootste verdienste de aandacht is voor de werkzame traditie die hij ontdoet van de vooroordelen die haar verkalkingen toeschrijven. Het is zijn stelling dat in het algemeen gezegd kan worden 'dat traditionele samenlevingen ruimte bieden voor de expressie van een in de ogen van moderne burgers verbazingwekkend breed scala aan passies, emoties en stemmingen. De erkenning en waardering van de diversiteit van menselijke motieven treedt aan de dag in de verering van een diversiteit van principes (soms gerepresenteerd als een verzameling 'goden') die alle geacht worden noodzakelijk te zijn voor menselijke zelfverwerkelijking' (227). Hij is op zijn hoede voor de overhaaste ophemeling van een bepaalde opvatting van verlichting die de indruk wekt dat de mens zichzelf tot een kritische harmonisatie met zichzelf kan brengen als hij zich maar van elke zin voor geloof en religie ontdoet. Wat ziet de moderne mens of wat dient hij te zien als hij zich verlicht noemt? Wat doet hij met de rationele en wetenschappelijk onderbouwde kennis? Wat doet hij met de verworven vrijheid? 'Ik denk dat velen – aan de borreltafel – zo gemakkelijk overschakelen naar een 'wetenschappelijk' perspectief waarin alle menselijke relevantie verdampt, omdat daarmee een ironische houding gerechtvaardigd lijkt tegenover de eigen motieven die *ze toch al geneigd zijn* aan te nemen' (241). Aan zo'n borreltafel komt men trouwens niet zelden tot de tot stelling verheven puberale slogan dat het leven (geboren worden en opvoeden, loutering en lijden, toewijding, verbondenheid en sterven) uiteindelijk geen zin heeft. Alleen 'zin' is dan het geprogrammeerde

verzonnen comfort van een algehele gezondheidsdienst en de cultus van de hygiëne waarvoor de beleidsvoerders, geïnspireerd door technowetenschappelijke argumenten en procedures, de richtlijnen *moeten* uitstippelen. Krijgen we hiermee geen nieuwe afhankelijkheid, geen nieuw despotisme? Abspoel zou weleens gelijk kunnen hebben als hij van zo'n bestel vermoedt dat we ons dan 'laten opslokken door de indrukwekkende begripsmatige machinerie'(265). Dit is het procrustesbed waarop de werkelijkheid gedissecteerd wordt. Een alternatief meent de auteur te vinden in het metafysische werk van Maurice Blondel (1861-1949), die aanwijzingen zoekt om via het denken steeds dieper door te dringen in de "diepe werkelijkheden waarmee het handelen zich voedt"(355). Dat wil echter niet zeggen dat hij deze Franse denker klakkeloos achterna holt. Nog meer dan Blondel vraagt Abspoel onze aandacht voor de heterogeniteit in de wereld en in de vele soms nauwelijks onderkende ervaringen. Vandaar zijn voortdurend hameren op de zorg voor een denken en begrijpen dat aanvoelt dat onze multidimensionale werkelijkheid mysterieus en wonderlijk is (369). In dit perspectief dienen we zijn apologetisch slotdeel te situeren waarin hij zich bij de christelijke mystici en bij de katholieke sacramentele traditie aansluit (379-386). Tegelijk wil hij vermijden dat het onderkennen van een spiritualiteit van de Geest zou neerkomen op een zich onderwerpen aan een doctrinair stuurprogramma met een definitieve oplossing voor het probleem van het leven, het mikken op een toestand waarin onze zorgen en onrust en innerlijke disharmonie zijn weggenomen. Dit is trouwens ook het waandenkbeeld waarmee politici en hun partij-ideologen aanhangers lokken om invloed en macht te verwerven. Ja, we kunnen hier ook in de termen van een eveneens eeuwenoude traditie stellen dat 'de duivel nooit slaapt'. Nu, Abspoel die een overtuigend beeld tracht te schetsen van de diversiteit en de vele dubbelzinnigheden die ons geestelijk en religieus leven mede bepalen, heeft het, tot onze verbazing, helemaal niet over dit merkwaardige thema van het kwaad. Is het niet een even groot mysterie als dat van de Geest?

Jacques DE VISSCHER